

en-Nihâye fî Garîbî'l-Hadîs ve'l-Eser Adlı Eserde Neseple İlgili Kelimeler (Anlam bilim ve Sözlük Bilime Dair Bir İnceleme)

Words of relation in the book 'Al-Nihayah fi Gharib al-Hadith wa Al-Athar'

(A Semantic and Lexical Study)

Semar NAASOU*

Öz

Bu çalışma, Arapça sözlükbilimiyle ilgili meseleleri anlam bilimsel bir açıdan ele almakta ve kelimelerin anlam gelişimi, kök anlamın merkeziliği, sesin anlamla ilişkisi ve eş anlamlılık konularını incelemektedir. Araştırmada ayrıca, Nebvî hadislerin sözlüklerde delil olarak kullanılmasına yönelik uygulamalı bir boyuta da yer verilmektedir. Bu bağlamda, İbnü'l-Esîr'in "en-Nihâye fî Garîbî'l-Hadîs ve'l-Eser" adlı eseri tercih edilmiş ve bu eserden neseple kavramıyla ilgili kelimeler örnek olarak seçilmiştir. Bu kelimeler, İbnü'l-Esîr'den önce telif edilen iki önemli sözlük olan el-Ferâhîdî'nin "el-'Ayn"ı ve el-Cevherî'nin "es-Sihâh"ı ile karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Amaç, sonraki dönem sözlüklerinin önceki dönemlere ne gibi katkılar sağladığını ortaya koymaktır. Her bir kelimenin etimolojik kökeni tespit edilmiş ve tarihi bağlamı içinde anlam serüveni incelenmiştir. Bu çalışma tarihsel, betimleyici ve çözümleyici bir yöntemle gerçekleştirilmiştir. Araştırmacıya göre, Gârîbü'l-hadîs türünün temsilcisi olan İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye fî Garîbî'l-Hadîs ve'l-Eser* adlı eseri, Arapça sözlük birikimine önemli katkılar sunmuştur. Ayrıca, Arapça kelimelere çekirdek-anlam (semantik merkezlilik) ilkesinin uygulanması mümkündür ve bu yaklaşım, Arap dili için türetim temelli (etimolojik) bir sözlük oluşturulmasına katkı sağlayabilir. Fonetik ve morfolojik unsurların sözlük çalışmalarına dâhil edilmesi ise anlamların açıklanması ve iletilmesi açısından son derece önemlidir. Bu çalışmada izlenen yöntem, betimleyici ve çözümleyici yönleriyle tarihsel bir yöntemdir.

Anahtar Kelimeler: Arap dili ve belâgatı, Semantik, Sözlükbilimi, Garîbü'l-Hadîs, Neseple kavramı.

Abstract

This study addresses issues related to Arabic lexicography from a semantic perspective and examines topics such as the semantic development of words, the centrality of root meaning, the relationship between sound and meaning, and synonymy. In addition, the study includes a practical dimension concerning the use of Prophetic Hadiths as lexical evidence. In this context, Ibn al-Athîr's *al-Nihāya fî Gharîb al-Hadîth wa'l-Athar* was selected as the primary source, and words related to the concept of lineage (nasab) were chosen as examples from this work. These words were analyzed comparatively with two earlier major dictionaries: al-Farâhîdî's *al-'Ayn* and al-Jawharî's *al-Sihâh*. The aim is to reveal the extent to which later lexicons contributed to earlier ones. The etymological roots of each word were identified, and their semantic evolution was examined within their historical context. The study was carried out using historical, descriptive, and analytical methods. According to the researcher, Ibn al-Athîr's *al-Nihāya fî Gharîb al-Hadîth wa'l-Athar*, as a representative work of the gharîb al-hadîth genre, made significant contributions to the Arabic lexical corpus. Furthermore, applying the principle of core meaning (semantic centrality) to Arabic words is feasible and may assist in the creation of an etymology-based dictionary of the Arabic language. Incorporating phonological and morphological elements into lexicographical work is also crucial for clarifying and conveying meanings. The method used in this study is a historical method with descriptive and analytical aspects.

Keywords: Arabic language and its rhetoric, semantics, lexicon, rare Hadith terminology, kinship terms.

* DR. mail: semarnaasou@gmail.com, Orcid Id: 0000-0001-7081-086

Bu çalışma, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC 4.0) ile lisanslanmıştır. <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0). <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Giriş

Bu çalışma, Arap dil sözlüğünden, özellikle de anlam birimlerinin temel düzeyini oluşturan tekil kelimeden hareketle şekillenmiştir. Çalışmanın amacı, Arap dil sözlüğünün işleyişiyle doğrudan bağlantılı olan bazı önemli meselelere ışık tutmaktır. Bunların başında kelimelerin anlam evrimi, dilsel anlam ile terimsel anlamın ayrımı gelir; zira klasik sözlüklerin bu konuda yeterli katkı sağlayamadığı gözlemlenmektedir. Araştırma, ayrıca kök anlamın merkezîliği, ses ile anlam arasındaki ilişki ve eş anlamlılık meselesi üzerinde de durmaktadır. Kök anlamla ilgili olarak, belirli bir kökten türeyen kelimelerin tüm kullanımlarında ortak bir anlamın bilimsel olarak varlığını esas alan "küçük türetim" (الاشتقاق) (الصغير) (b.Cinnî, 2/136) kavramına yer verilmektedir. İbn Cinnî'nin (1002) bu konudaki yaklaşımından yola çıkarak, çalışmada incelenen kelimenin belirgin anlamı ile kökünün merkezî anlamı arasındaki ilişki ortaya konmaktadır. Bu da, Arap dili için türetim esaslı bir sözlüğe katkı sağlamayı ve bu yolla tarihsel sözlük projesine destek sunmayı amaçlamaktadır. Sesin anlamla ilişkisi bağlamında ise, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sözlerinde geçen bazı kelimeler ele alınmaktadır. Zira onun sözleri hem iletme hem de etki etme amacı taşımaktadır. Bu bağlamda çalışmada, ses değerinin anlamları şekillendirmedeki rolü ele alınmakta ve modern fonetik çalışmalarının dilsel sorunlardan ne ölçüde koptuğu sorgulanmaktadır. Bu, aynı zamanda bir kelimenin sentaks dışı bir biçimde estetik değer taşıyabileceği fikrine de kapı aralamaktadır. Sadece sentaks üzerinden değerlendirme yapmak, sesin anlattığı durumu ya da anlamı sezdirme gücünü göz ardı etmektedir. Bu nedenle, kelime ile söz dizimi arasındaki ilişkinin zıtlık değil, tamamlayıcılık ilişkisi taşıdığı ve her iki yönün de göz önünde bulundurulması gerektiği sonucuna varılmaktadır. Burada Abdülkâhir el-Cürçânî'nin (1078) kelimeye doğrudan güzellik atfetmeyi reddetmesi dikkat çekicidir. O, güzelliği kelimeler arası bağlara ve nahiv kurallarına bağlamaktadır (el-Cürçânî, 1992, 1/81). Ancak bu çalışma, bir kelimenin güzelliğinin onun anlamı doğru ve yerinde iletebilme kabiliyetinde ve sahibinin zihnini ve ruhunu yansıtabilmesinde yattığını göstermektedir. Bu nedenle, söz konusu kelimenin başka bir kelimeyle değiştirilmesi, iletimi zedeleyebilir.

Kelimenin estetik yönü ve çağrışımsal gücü ile ilgili bu tartışma, bizi eş anlamlılık meselesine götürmektedir. Bu çalışmada bilimsel duruş, "tam eş anlamlılık" (mutlak müteradiflik) denilen anlayışın reddine yönelmiştir. Bu yaklaşım, anlam karışıklığını önlemek ve kavramları netleştirmek adına çağdaş dil çalışmalarında yaygınlaşmaktadır. Gerçek anlamda eş anlamlılık ancak özet anlatım amacı güdüldüğünde, yani ifadenin özüne vurgu yapıldığında söz konusu olabilir. Ancak anlamı tam olarak iletme ve anlatımda kesinlik arayan bir kişi, kelimelerin anlamlarındaki ince farkları dikkate almak zorundadır. İşte bu husus çalışmanın merkezinde yer almaktadır. Araştırmada, hadis-i şeriflerin sözlük biliminde nasıl bir delil olarak kullanıldığına ve özellikle garîb hadislerin Arap sözlüklerine nasıl bir kelime hazinesi kattığına da ışık tutulmaktadır. İslam'ın ilk dönem ortamını –Hz. Peygamber (s.a.v.), sahabe ve tabiin dil aracılığıyla yeniden yaşama isteğiyle, biz de bu çalışmada neseplere ve sosyal bağlarla ilgili kelimeleri, Arapların ve Arapçanın geçiş dönemi bağlamında ele almayı tercih ettik. Garîbu'l-hadîs alanı, sosyal yaşamı belirgin biçimde yansıttığı ve bu tür eserlerin sözlüklerin temel yapı taşlarından biri hâline geldiği için bu çalışmanın konusu olarak seçilmiştir. Araştırmanın kapsamı, bu alandaki eserlerden sadece biri olan ve İbnü'l-Esîr'in (1209) kaleme aldığı *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser* adlı esere özgülülmüştür. Çünkü bu eser, garîb hadis literatürünün en kapsamlı örneğidir. Bu çalışmada, neseplere ilgili kelimeler seçilmiş, ardından bu kelimeler, İbnü'l-Esîr'in açıklamaları doğrultusunda incelenmiş ve ardından ondan önce yazılmış olan iki önemli sözlük olan *Kitâbü'l-Ayn* el-Ferâhîdî (789) ve *Tâcü'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabiyye* el-Cevherî (1003) ile karşılaştırılmıştır. Bu sayede, sözlük geleneğinin zaman içindeki gelişimi ve sonraki sözlükçülerin önceki

eserlere katkıları anlaşılmaya çalışılmıştır. Her bir kelimenin hangi kökten türediği belirlenmiş ve mevcut kaynaklara dayanılarak o kelimenin anlam tarihi ortaya konmuştur.

Yöntem

İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs* adlı eserinde geçen neseple (soy bağı) ile ilgili kelimelerin tarihî serüveni takip edilmiş ve bu kelimeler, İbnü'l-Esîr'in eserinden önce telif edilmiş iki sözlükle karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmalı inceleme, *en-Nihâye*'nin Arapça sözlük birikimine ne ölçüde katkı sağladığını pratik bir biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca, ele alınan kelimeler anlam yönünden değerlendirilmiş; bu değerlendirmede anlam bilimi (semantik) ve onun alt disiplinlerinden yararlanılmıştır.

1. İrdelenmiş Terimler

Araplar, hem İslam öncesi hem de sonrası dönemlerde neseple bilgisine son derece büyük önem vermişlerdir. Bu tutum, neseple bilgisini derinlemesine bilen ve “nessebi” olarak anılan kişilerin mevcudiyetinde de kendini göstermektedir. Arapların neseple ilgili gösterdiği bu dikkat, İslam tarafından da reddedilmemiştir; aksine, sosyal yapının değişmesiyle birlikte bu hassasiyet daha bilinçli bir hâl almıştır. Nitekim İslam, neseple karışıklığına yol açan evlat edinme (tebennî) uygulamasını ortadan kaldırmış, Hz. Peygamber (s.a.v.) ise sahabeyi neseple bilgisine teşvik ederek akrabalık bağlarını canlı tutmalarını istemiştir. Bu da, Arapların neseple konusuna verdiği önemin meşru ve teşvik edilen bir zemin kazandığını göstermektedir (Ebû 'Alî, 1988, 164). Araplar, sadece kendi kabileleri dışındaki bireyleri tanımlamakla kalmamış; aynı zamanda Arap olmayanlara yönelik birçok özel terim de üretmişlerdir. Bu kelimeler, kişinin Arap nesebiyle olan bağını veya Arap toplumu içindeki konumunu ortaya koymaktadır. İşte bunlardan bazıları:

1.1. el-Etiyy (الأتى)

في الحديث ((أنه سأل عاصم بن عدي عن ثابت بن الدحاح، فقال: إنما هو أتى فينا))

Hadiste şöyle geçer: “Âsım bin Adiyy'e Sâbit bin ed-Dahdâh hakkında soru sorulunca şöyle dedi: O, aramızda sadece bir ettiyy'dir“. (İbnü'l-Esîr, 1979, 1/21). İbnü'l-Esîr şöyle der: “Yani, yabancı. ‘Etiyy’ ve ‘etâvî’ kelimeleri, yabancı bir adam için kullanılır” (İbnü'l-Esîr, 1/21). Ettiyy” kelimesi, “el-‘Ayn” kitabında tanımlanmamıştır, ancak el-Halîl, kelimenin geçtiği şekliyle şöyle der: “‘Âtiy’ ve ‘ettiyy’ iki farklı dildir, doğru olan ise: ‘ettiyy’dir. (el-Ferâhîdî, 8/146) *Tâcü'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabiyye*’da ise “ettiyy” ve “etâvî” kelimeleri, yabancı anlamında kullanılır (el-Cevherî, 6/2263). Cevherî ekler: “Etiyy” kelimesi, bir adamın toprağına getirdiği su kanalı anlamına gelir. Bu, fiil ‘fil’ olarak kullanılır. Şöyle denir: “Bize gelen sel, ‘etiyy’ ve ‘etâvî’dir” yani, sana gelir ancak yağmurundan etkilenmezsin. El-‘Acac şöyle demiştir:

‘Bir ‘etiyy’ seli, yayılmıştır, ‘etiyy’ gibi (el-Cevherî, 1/103), Hadiste geçen “etiyy” kelimesi, “yabancı” anlamında olup, fiil “eta (gelmek)”ten türetilmiştir (etâ – ye’tî – fe-huwa ‘etiyy). Çünkü o, Arap soyuna katılmamış, ancak onlara yakın olmuştur; bu nedenle “etiyy” terimi, uzak olan birinin yaklaştığı, ama yine de Arap soyundan uzak kalan birini ifade eder. Ettiyy” kelimesi, bazen “etiyy” kelimesinden türetilmiş olabilir, bu da bir adamın toprağına getirdiği bir su kanalı gibi anlamlar taşır. Nasıl ki bu kanal o toprağına ait değilse, “etiyy” de bu topraklara (Araplara) ait değildir.

1.2. el-Cânib (الجنب)

في الحديث ((الجنب المُسْتَعَزُّ يُثَابُ مِنْ هَبْتِهِ))

Hadiste şöyle geçer: “Müstaghzır olan cânib, onun hediye ettiği şeyle ödüllendirilir“ (İbnü'l-Esîr, 1/304). Hadisteki anlam şu şekildedir: “Yabancı bir kişi sana bir şey hediye

ettiğinde, daha fazlasını istemek için, ona hediye ettiği şeyin karşılığında bir şey ver." "Müstaghzır" kelimesinin anlamı ise, daha fazlasını istemek amacıyla verilen hediyeden daha fazla talep eden kişidir (İbnü'l-Esîr, 1/304). el-'Ayn" kitabında şöyle geçer: "Cunûb, 'canb' kelimesinin çoğuludur. 'Cânib' ve 'canâib' terimleri bilinen terimlerdir... 'Câniban' ise, iki tarafı ifade eder: 'kanat'lar, 'kenarlar'... 'Cânib' aynı zamanda uzak, zayıf ve küçümsenen anlamlarına da gelir. El-'Acçâc şöyle demiştir: Ne cunûb, ne de gümüşe batmış, kirlenmiş bir yer vardır (el-Ferâhîdî, 6/149). 'Cenîb' yabancı anlamına gelir, ve 'Cânib' de aynı anlama sahiptir. Bu anlam, 'Taç el-Lugha' sözlüğünde de yer almaktadır (el-Cevherî, 1/103). Cânib", yabancı anlamında, "cenb" kelimesinden veya bir şeyin kenarından, yani o şeyin asıl değil de bir tarafı olduğu anlamına gelir. Arap toplumunda 'cânib'in yerini tanımlayan el-Halîl'in açıklaması da bu anlamı destekler: "O, uzak, zayıf ve küçümsenen kişidir".

1.3. el-Hamîl (الحميل)

جاء في حديث علي رضي الله عنه: ((أنته كتب إلى شريح: الحميل لا يورث إلا ببينة))

Ali (r.a.)'den rivayet edilen bir hadiste şöyle geçer: "Hamîl, ancak bir delille mirasçı olabilir (İbnü'l-Esîr, 1/442). İbnü'l-Esîr, "hamîl" kelimesini şöyle açıklar: "Bu, küçük yaşta kendi ülkesinden alınıp İslam topraklarına getirilen kişidir." Bir başka açıklamaya göre ise, "nesebi taşınan" anlamındadır; yani bir kimse, başka birini 'bu benim kardeşim ya da oğlumdur' diyerek tanıtır ve böylece onun mirasını gerçek vârislerinden kaçırmak ister. Bu durumda, iddiası bir delille ispat edilmedikçe kabul edilmez (İbnü'l-Esîr, 1/442). "el-'Ayn" adlı eserde "hamîl" şu şekilde tanımlanır: "Toplumdan dışlanmış, alınarak büyütülen kişidir... Hamîl aynı zamanda, annesinin rahmindeyken şirk topraklarından alınan çocuktur (el-Ferâhîdî, 3/241). "Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabiyye" sözlüğünde ise "hamîl", "küçük yaşta kendi ülkesinden alınıp, İslam içinde doğmamış olan kişidir" şeklinde tanımlanır. Aynı zamanda "kefil" anlamına da gelir; bir başka anlamı ise "evlatlık alınmış, ancak gerçekten o ailenin çocuğu olmayan kimsedir."

Şair Kumeyt, Kuda'a kabilesini Yemen'e göç etmeleri nedeniyle eleştirirken şöyle der:

علام نزلتم من غير فقر *** ولا ضراء منزلة الحميل؟

(el-Cevherî .4/1678). Hamîl kelimesi, "taşınmak" anlamına gelen humile – yuhmalu fiilinden türetilmiştir; yani, bu kişinin soyu Arap soyu ile doğrudan bağlantılı değildir. Sanki başka bir yerden Arap topraklarına getirilmiş ve oraya yerleştirilmiştir, ancak aslında o toplumun özünden değildir. Bu kelime İslam'dan önce de kullanılmıştır, fakat anlamı sadece soy açısından "hamîl" olan kişiyi ifade ediyordu; nitekim Kumeyt'in şiirinde bu anlamda geçmektedir. İslam'dan sonra ise hamîl, küçük yaşta kendi ülkesinden getirilip İslam topraklarında doğmamış kimse olarak tanımlanmaya başlanmıştır.

1.4. ez-Zenîm (الزئيم)

جاء في الحديث: ((ألا أخبركم بأهل النار؟ كل جواظ زئيم متكبر))

Hız. Peygamber'in şu hadisinde geçmektedir "Size cehennemlikleri haber vereyim mi? Her kibirli, kaba ve zenîm kimse (Müslim b. Haccâc, 1955, 4/2190). İbnü'l-Esîr, zenîm kelimesini şöyle açıklar: "Neseben yabancı olan, bir topluluğa sonradan katılan ama aslında onlardan olmayan kişidir. Bu anlam, koyun kulağından kesilip orada sarkıtılan ve bir işe yaramayan zename adlı parçaya benzetilerek verilmiştir (İbnü'l-Esîr. 2/316). "el-'Ayn" adlı eserde de zenîm, neseben sonradan katılan kişi olarak tanımlanmıştır. Nitekim Kur'an'da da şu şekilde geçer: 'Zorba, kaba ve zenîm kişi'(el-Ferâhîdî,7/375. Kur'an-ı Kerîm, Kalem Suresi: 13) Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabiyye sözlüğünde ise Cevherî şöyle der: "Zename, devenin kulağından kesilip sarkıtılan parçadır. Zenîm veya muzannem, bir topluma sonradan katılan, aslen onlardan olmayan, aslında ihtiyaç duyulmayan kişidir. O, tıpkı sarkıtılmış zename gibidir" (el-Cevherî, 5/1945) Böylece İbnü'l-Esîr, zenîm kelimesinin alındığı dilsel

kökeni açıklamıştır. Bu kelime, koyunun kulağından kesilip sarkıtılan ve aslında bir işe yaramayan zename adlı parçadan türetilmiştir. Aynı şekilde, zenîm de sonradan bir topluma katılmış, fakat neseben onlardan olmayan, yani topluluğa yabancı bir kişidir. Zenîm kelimesinin zename kökünden türetilmiş olması, Arap toplumundaki konumunu net bir şekilde yansıtır: O, toplum içinde fazlalık olarak görülen ve ihtiyaç duyulmayan bir unsurdur.

1.5. el-Arîr (الغريـر)

في حديث حاطب ((لَمَّا كَتَبَ إِلَى أَهْلِ مَكَّةَ يَنْذِرُهُمْ مَسِيرَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيْهِمْ، فَلَمَّا عُوتِبَ فِيهِ قَالَ: كُنْتُ رَجُلًا عَرِيْرًا فِي أَهْلِ مَكَّةَ))

Hâtıb'ın hadisinde geçtiği üzere: “Mekkelilere, Rasulullah'ın (s.a.v.) onlara doğru yola çıktığını haber vermek için mektup yazdığında, bu konuda sorguya çekildi. O da şöyle dedi: ‘Ben Mekkeliler arasında bir **arîr** idim’”(İbnü'l-Esîr,3/204) İbnü'l-Esîr bu ifadeyi şöyle açıklar: “Yani, onlara dâhil olmuş bir yabancıydım, soyca onlardan değildim.”(İbnü'l-Esîr, 3/204) “El-‘Ayn” adlı eserde şöyle geçer: “El-‘arr, el-‘urr ve el-‘urrah: uyuz hastalığı... ‘El-‘urrah’, aynı zamanda **leke ve kusur** anlamına gelir. ‘Falan kişiden bana bir urrah (zarar/kusur) geldi’ denir. Ayrıca, ‘O kişi kavmine ‘ya‘urr’ eder’ yani onlara kötülük getirir, anlamında kullanılır.”(el-Ferâhîdî,1/85) “Tâcu'l-luğa ve Sîhâhü'l-Arabiyye” adlı eserde ise: “El-‘arîr kelimesi, hadiste yabancı anlamında kullanılmıştır.” (el-Cevherî, 2/744). ‘Arîr’ kelimesinin kökeni üzerine yapılan bir çözümleme şunu gösterir: Kelime, “el-‘arr” (uyuz hastalığı) kelimesine dayandırılabilir. Yani, ‘arîr’ kelimesi, **dışarıdan gelen yabancı/dâhil** kişi anlamında olup, insan bedenine sonradan bulaşan uyuz hastalığına benzetilmektedir. Çünkü bu hastalık, bedene ait olmayan dış bir etkidir. Özellikle bu kelime, yukarıdaki Hâtıb hadisinde kınama, ayıplama ve bağışlanma dileği bağlamında geçtiği için, kullanımı olumsuz çağrışımlar içermektedir.

Önceki sözlük incelemelerinden görüldüğü üzere, ‘arîr’ kelimesi yalnızca “Tâcu'l-luğa ve Sîhâhü'l-Arabiyye” eserinde geçmektedir; “el-‘Ayn”da bu anlama doğrudan yer verilmemiştir. Bunun nedeni, Tâcu'l-luğa'nın doğrudan Hâtıb hadisinin bağlamına dayanmasıdır.

1.6. el-Lakît (Bulutlu Çocuk) (اللقيط)

((المرأة تحوز ثلاثة مواريت: عتيقها ولقيطها وولدها الذي لا عنت عنه))

Bulutlu çocuk hakkında geçen bir rivayette şöyle denir: “Kadın üç farklı mirasa sahip olur: Azat ettiği kölesi, lakiti ve kendisinden lanetleşerek ayrıldığı çocuğu.” (İbnü'l-Esîr, 4/264) İbnü'l-Esîr, lakit kelimesini şöyle tanımlar: “Yol kenarına terk edilmiş, annesi ve babası bilinmeyen çocuk.”(İbnü'l-Esîr, 4/264) Bu araştırmada dayanak alınan sözlüklerde de benzer bir tanım yer almaktadır: Lakit, “terk edilmiş olarak bulunan yeni doğmuş çocuk” anlamına gelir (el-Ferâhîdî, 5/100). Terkedilen kelimesi, "alınmak" anlamına gelen "lukita" fiilinden türetilmiştir; bu da durumun, babası ve annesi bilinmeyen bir çocuğun kötü bir benzetmesi olarak kullandığı anlamına gelir (İbn Düreyd 2/923). Kelime, ‘luqîta – yulqatu – lakîṭ’ fiilinden türetilmiştir. Yani, bir kuşun taneyi yerden alması ya da insanın bir nesneyi yerden alması gibi, kimin olduğu bilinmeyen çocuğun yerden alınmasına (toplanmasına) benzetilmiştir (el-Ferâhîdî, 5/100) **Lakit** kavramında aşağılanma ve değersizlik anlamı açıkça hissedilir. Bu da, nesebi (soy bağı) bilinmeyen kişilere yönelik sosyal algının olumsuz olduğunu gösterir. Bu anlayışı, “el-‘Ayn” adlı eserde geçen lakîṭa tanımı desteklemektedir. Orada, “lakîṭa” kelimesi “aşağılık, hor görülen adam” anlamında kullanılmış, kadın için de aynı şekilde aşağılayıcı bir tanımlama yapılmıştır. Örnek olarak: “إِنَّهَا لَسَقِطَةٌ لَقِطَةٌ وَإِنَّهُ لَسَقِطٌ لَقِطٌ” (O, aşağılık ve hor görülen biridir; o kadın da öyle).

1.7. el-Maḥyûs (المَحْيُوس)

ورد في حديث أهل البيت: ((لا يحبُّنا اللُّع ولا المحيوس))

Ehli Beyt hakkında geçen şu hadiste yer alır: “Bizi, ne ‘lukā’ (aşağılık kimse) ne de ‘maḥyûs’ sever (İbnü'l-Esîr, 1/467) İbnü'l-Esîr, maḥyûs kelimesini şöyle açıklar: “Babası köle, annesi de cariyeye olan kişidir. Bu kelime, sanki ‘حيس’ (hays) bir çeşit hurma, yağ ve un karışımı tatlı kelimesinden türetilmiş gibidir.” (İbnü'l-Esîr, 1/467). “El-‘Ayn” adlı eserde de şu şekilde açıklanır: “Eğer bir adam cariyelerle kuşatılmışsa, ona maḥyûs denir. Çünkü o kişi ḥays tatlısına benzetilir” ve ardından şu mısra örnek olarak verilmiştir: “...ve ḥays karıştırıldığında, Cündüb çağrılır.” (el-Ferâhîdî, 3., 273) "Tâcü'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabîyye" adlı eserde şöyle denmektedir: “Ḥays, karışım anlamına gelir. Bu nedenle, hurma, sadeyağ ve kuru yoğurt (akıt) karışımı olan tatlıya da ‘ḥays’ adı verilmiştir. Araplar da bu kelimeyi mecazî anlamda kullanarak, iki yanını cariyeler saran kişi için ‘maḥyûs’ demişlerdir.” Râciz şairin şu beyti buna örnek olarak verilmiştir: “Bu din bende o kadar karıştı ki, bir ḥays gibi karıştı” (el-Cevherî, 1/467) Bu açıklamalardan yola çıkarak şu sonuç ortaya çıkmaktadır: Maḥyûs kelimesi, “ḥays” kelimesinden türetilmiştir; yani sadeyağ, hurma ve kuru yoğurtun karışımından oluşan bir tatlıdır. Burada bir kişinin nesepliliği, bu yiyecekteki karışıma benzetilmiştir. Yani maḥyûs, Arap olmayan biri anlamındadır; çünkü annesi bir cariyeye, babası ise bir köledir. Sanki cariyeler ve köleler bu kişiyle karışmış gibidir. Maḥyûs kelimesinin yapısında dikkat çeken bir unsur da, sakın bir harfin hemen ardından gelen harekeli yâ harfinin oluşturduğu belirgin bir sürtünme sesidir. Bu ses, duyusal bir çağrışım oluşturarak, herhangi bir duygudan arınmış bir ilişkiyi ima eder. Nitekim bu, hadiste geçen maḥyûs kelimesiyle verilmek istenen anlamı son derece isabetli biçimde yansıtmaktadır. Bu da, fonetik (sesbilimsel) açıdan anlamların açıklanmasında başvurulabilecek bir yöntem olarak değerlendirilebilir.

1.8. el-Muhteliç (المُخْتَلِج)

في حديث أبي مجلز ((إذا كان الرَّجُل مُخْتَلِجًا، فسرَّكَ أَلَّا تكذب، فانسبه إلى أمِّه))

Ebû Miğlez'in şu hadisiyle aktarılmaktadır: “Eğer bir adam muhteliç (karışık) ise, seni kandırmasından emin ol, fakat onu annesine nisbet et” (İbnü'l-Esîr, 2/60) Bu hadiste geçen "muhteliç" kelimesi, araştırmada kullanılan dilbilimsel sözlüklerde, hadisteki anlamıyla, yani nesebin karışması, belirsizleşmesi veya çelişkili olması anlamında yer almamaktadır (İbnü'l-Esîr, 2/60) Dilsel anlamda "ihtilâc" kelimesinin kökeni hareket, çekme ve itme anlamlarına gelir (el-Ferâhîdî, 4/161. el-Cevherî, 1/311) Bu nedenle, karışıklığın fiziksel anlamının soy karıştırmada kullanılmasına yol açmıştır, bu da hadisteki amaçtır. Bu durumu dil sözlükleri göz ardı etmesine rağmen, İbnü'l-Esîr'in muhteliç kelimesinin anlamını açıklamasıyla bize açık bir şekilde belirtmiştir: Denir ki: Muhteliç bir adam, soyundan koparılmış yani onlardan çekilmiştir (İbnü'l-Esîr, 2/60). Ancak bu anlam, hadiste nesebin karışması ve belirsizleşmesi anlamında kullanılmıştır. Bu duyusal anlamın, nesepliliği ile ilgili "ihtilâc" kelimesiyle ilişkilendirilmesi, hadiste kullanılan anlamı açıklamaktadır. Bu anlamın dilbilimsel sözlüklerde göz ardı edildiği, ancak İbnü'l-Esîr tarafından "ihtilâc" kelimesi için yapılan açıklamada ortaya konduğu belirtilmektedir. İbnü'l-Esîr şu şekilde ifade etmektedir: "Mükhtaliç bir adam denildiğinde, nesebinde bir çekişme olmuş demektir, sanki kendisinden koparılıp alınmış gibidir" (İbnü'l-Esîr, 2/60).

1.9. el-Müze'za' (المُذْغَذَع)

ورد في حديث جعفر الصادق رضي الله عنه: ((لا يحبُّنا أهل البيت المُذْغَذَع. قالوا: وما المُذْغَذَع؟ قال: ولد الزَّنا))

İmam Cafer es-Sadık'ın hadisinde şu şekilde geçer: "Ehl-i Beyt'i sevmezler, el-Müze'za' olanları sevmezler". Hadiste geçen "el-Müze'za'", zina yoluyla doğmuş çocuk anlamına gelir (İbnü'l-Esîr, 2/161) İbnü'l-Esîr, kelimeyi açıklarken hadisle sınırlı kalmış ve

başka bir tanımlama yapmamıştır. Bu kelime, meşru olmayan bir şekilde doğmuş, yani zina sonucu doğmuş bir çocuğu tanımlamak için kullanılmıştır. Bu terim, toplumdaki saygınlık ve soyun meşruiyetini sorgulayan olumsuz bir anlam taşır. Kelime el-Müze'za', rüzgarın bir şeyi hareket ettirip onu ayırıp parçalaması anlamına gelir. Denir ki: "ذَعَذَّه", rüzgarın toprakla oynaması, onu ayırması ve dağıtması anlamına gelir, böylece "تَذَعَذَّ" olur (el-Ferâhîdî, 1/84) Kelime "الذَعَذَّة" "Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabiyye" sözlüklerinde yer almamaktadır. Ve açıkça görülüyor ki, önceki hadiste geçen el-Müze'za' kelimesinin anlamı, hadisin kendisinde açıklanmış olduğu şekilde, daha önceki dil sözlüklerinde yer almamaktadır. Bu durum, kelimenin anlamının İslamî bir kavram olabileceğini ve Arapların İslam'dan önce bu anlamı bilmediklerini düşündürmektedir. Bunu destekleyen bir diğer nokta ise, sahabelerin bu kelimenin anlamını sormalarıdır. Muhtemelen bu hadiste geçen el-Müze'za' kelimesi, dilsel kökeni olan "dhadh'a" kökünden sapmamaktadır. Bu kök, rüzgârın bir şeyi hareket ettirip, onu parçalayıp dağıtmasını ifade eder. Bu şekilde, el-Müze'za' kelimesinin anlamı, somut anlamdan soyut bir anlama evrilmiştir; yani, nesildeki sabırsızlık, kararsızlık ve belirsizlik anlamına gelmektedir. Ayrıca, bu kelimenin ses yapısı da, -özellikle aynı harflerin tekrarıyla- bir hareketi ve kararsızlığı çağırıştırır. Bununla birlikte, bu kelime sessel olarak da, babası bilinmeyen kişinin yaşadığı kaygı ve psikolojik huzursuzluğu yansıtır. Bu ses yapısı, hem somut hem de soyut anlamları içeren bir terim olarak tüm bu anlamları bir arada ifade eder.

1.10. el-Müstalaṭ (المُسْتَلاط)

في حديث علي بن الحسين رضي الله عنه في المُسْتَلاط ((إنه لا يرث))

Ali bin el-Hüseyin'in hadisinde şöyle geçer: "Mustalât mirasçı olamaz." (İbnü'l-Esîr, 4/277). "Mustalât" hadiste geçtiği üzere İbnü'l-Esîr'in açıklamasına göre "soyu bir erkeğe yapay olarak bağlanan kişi" anlamına gelir (İbnü'l-Esîr, 4/277) "El-'Ayn" adlı eserde şöyle denir: "Lût, su havuzunun sıvanmış kenarıdır... 'Eltâta havzanın etrafını' demek, onu kendisi için çevrelediği anlamına gelir. 'İltiyât', bir kişinin kendisine ait olmayan bir çocuğu sahiplenip ona kendi oğluymuş gibi davranmasıdır. Bu fiil için "eltatahu" ve "istelâtahu" ifadeleri kullanılır. Şair şöyle demiştir: "Sen sadece aşağı bir aileden, başkasına yamalanmış sefil bir çocuğun muydun?" (el-Ferâhîdî, 7/451). Bu kelime "Tâcu'l-Luğa" ve "Şihâhu'l-'Arabiyye" eserlerinde geçmemektedir. Böylece anlaşıyor ki "mustalât" kelimesi, "lût" kökünden türemiştir (ez-Zemaḥşerî, 1993, 3/334-335) Bu kök, su havuzunun kenarına yapışan çamur anlamına gelir; aynı zamanda yapışık çamur demektir. Yani mustalât, bir erkeğe soy bakımından yapay bir şekilde iliştilen, adeta ona yapışmış bir kişidir. Bu kelimenin herhangi bir duygusal bağ içermemesi ve sadece soğuk, maddi bir yapışmayı çağırıştırması, onun nahoş ve küçümseyici anlamını açıkça ortaya koymaktadır.

1.11. el-Müstelḥaḳ (المُسْتَلْحَق)

في حديث عمرو بن شعيب ((أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى أَنَّ كُلَّ مُسْتَلْحَقٍ اسْتَلْحَقَّ بَعْدَ أَبِيهِ الَّذِي يُدْعَى لَهُ فَقَدْ لَحِقَ بِمَنْ اسْتَلْحَقَّهُ))

Amr bin Şuayb'ın rivayet ettiği hadiste şöyle geçmektedir: "Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bir kimseye babası olarak nispet edilip sonra başka biri tarafından neseptalebiyle sahiplenilen her 'mustalḥaḳ'ın, kendisini sahiplenilen kişiye ait olduğuna hükmetmiştir." (İbnü'l-Esîr, 4/238) İbnü'l-Esîr, "mustalḥaḳ" kelimesini açıklamaya girmemiş, sadece hadiste geçen anlamıyla yetinmiştir. "El-'Ayn" adlı eserde ise şöyle denir: "Mulḥaḳ (katılan kişi), gerçek babası dışında birine nispet edilen, soy bağı olmaksızın iliştilen kişidir." (İbnü'l-Esîr, 1/37) "Tâcu'l-Luğa" ve "Şihâhu'l-'Arabiyye" adlı eserlerde "mulḥaḳ" şöyle tanımlanır: "Davacı tarafından soya yapay olarak eklenen, yani nesebi yapışık olan kişidir. 'İstelḥaḳa' fiili ise, bir kişiyi kendi oğlu olarak iddia etmeyi ifade eder." (el-Cevherî, 4/1945). Dikkate değer bir husus da şudur ki, "el-'Ayn" lüğatinde "leḥiḳe" fiilinin "istif'al" kalıbı yer almamaktadır. Ancak Cevherî, "Şihâh" adlı eserinde bu kalıba yer vererek şöyle

demıştır: “İstelhaḳahu: Onu kendi oğlu olarak iddia etti.” Buna göre, “istelḥiḳ” fiilinden türeyen mefʿûl ismi (mustalḥaḳ), Arap sözlüğüne sonradan eklenmiş yeni bir kalıptır. Bu kalıp, “luḥḳ” ve “mulḥaḳ” kelimeleriyle birlikte, Hz. Peygamber’in hadislerine gösterilen ilgi neticesinde söz varlığına dâhil edilmiştir. Bu kelime, soy açısından asıl babasına mensup olmayan, yani **nesebi** dışarıdan eklenmiş kişi anlamına gelir. Kalıbın tuhaflığı ve anlamındaki özgünlük, İbnü'l-Esîr'in bu kelimeyi “garîb” (alışılmadık) saymasına neden olmuştur.

1.12. el-Mulşak (المُلصَق)

في حديث حاطب ((إني كنت امرأاً مُلصَقاً في قريش))

Hâtîb'in hadisinde şöyle geçer: “Ben, Kureyş'e sonradan eklenmiş bir adamdım.” (İbnü'l-Esîr, 4/249) (Hadiste geçen "mulşak", kişinin Kureyş kabilesine sonradan dâhil olduğunu ifade eder.) (el-Ferâhîdî, 5/64. el-Cevherî, 4/1549). Araştırmada esas alınan güvenilir dil sözlüklerinde "mulşak" kelimesi, nesebi sabit olmayan, yani davacı tarafından soy bağı iddia edilen kişi (da'î) anlamında tanımlanmıştır (İbnü'l-Esîr, 4/249) "Bu, el-Mulşak ve ed-da'î kelimelerinin tam anlamıyla eşanlamlı oldukları mı anlamına geliyor?" "İbn el-Esîr'in el-Mulşak tanımında, el-Mulşak ve ed-da'î arasında anlamdaşlık sorunundan kaçınma çabası buluyoruz. Şöyle der: el-mulsak, 'Mahallede yaşayan, ama onlardan soyca olmayan adamdır' (İbnü'l-Esîr, 4/249) "Bu şekilde, el-mulsak'ın kabile üyeleri arasındaki durumu açıklamıştır. Belki de ed-da'î, el-mulsak'tan daha özeldir, çünkü ed-da'î, hiyerşi içinde mahalleye değil, babaya değil de başka birine bağlılıkla ortaya çıkar. el-mulsak, fiilden (الْصَق) (مُلصَق) türetilmiştir, sanki kabile üyelerinden soy bakımından uzak olduğu için ve onların mahallesinde bulunduğu için onlara yapıştırılmış ve onlarla karışmıştır. Bu şekilde, dilbilimsel sözlüklerde karışan (el-mulsak) ve (ed-da'î) kelimelerindeki karışıklık ortadan kalkmıştır.

1.13. el-Muvellade ve et-Telîde (المَوْلَدَة والتَلِيدَة)

جاء في حديث شريح (أن رجلاً اشترى جارية وشرط أنها مَوْلَدَة، فوجدها تليدة)

Arapların soy konusunda gösterdiği özen o kadar büyüktür ki, Arap topraklarında doğup burada yetişen cariyeye ile yabancı topraklarda doğup Arap topraklarında yetişen cariyeye arasında fark koymuşlardır. Şurayh'ın hadisinde şöyle denir: 'Bir adam bir cariyeye satın aldı ve onun Muvellade olduğunu şart koştu, fakat onu telîda olarak buldu.'" (İbnü'l-Esîr, 1/194)"İbn el-Esîr, Muvellade ile telîda arasında şu şekilde ayırım yapar: Muvellade, Araplar arasında doğmuş, onların çocuklarıyla birlikte büyümüş ve onların geleneklerine göre eğitilmiş olandır. Telîda ise, acem topraklarında doğmuş, taşınmış ve Arap topraklarında büyümüş olandır. (İbnü'l-Esîr, 1/194)"El-Ayn kitabında şöyle denir: Muvellade câriye: Araplar arasında doğmuş, onların çocuklarıyla birlikte büyütülmüş ve onlara çocuk gibi bakılmış, tıpkı kendi çocuklarına öğrettikleri gibi ona da edep öğretilmiştir. Aynı şekilde, kölelerden de Muvellade olanlar. Ancak, telîda câriyeleri, bir kavmin mülkiyetinde doğan ve anne-babaları o kavmin içinde olanlardır. el-Ferâhîdî, (8/17) ve *Tâcü'l-Luḡa ve Şihâhu'l-'Arabiyye* de şöyle denir: 'Muvellade Arap, ve muallada erkek, eğer o, saf Arap olmayan bir Arap ise (el-Cevherî, 2/554) bu durumda, mef'ul isim olarak gelen 'Muvellade' kelimesi, birisinin onu Araplara nispet ettiğini ya da Arap soyundan gelmeyi, buna dâhil edilmiş olduğunu ifade eder, ancak o, Arap topraklarında doğmuş olmasına rağmen aynı anlam, 'telîda' kelimesiyle de ifade edilmiştir. Ancak bu kelime mef'ul isminin kalıbında gelmemiştir, çünkü o, Arap topraklarında doğmamış ancak acem topraklarında doğmuş ve taşınarak Arap topraklarında yetiştirilmiştir. Bu nedenle, 'telîda' kelimesi, sabitliği göstermek için fail isminin sıfat kalıbında gelmiştir. Araplar, doğum ve yetiştirme bakımından kendilerine daha yakın olan 'Muvellade'yı, 'telîda'ya tercih ederler ki bu, 'Muvellade' ve 'telîda' kelimelerinin geçtiği hadisin bağlamından anlaşılmaktadır. Burada, şeklin anlamı ortaya koymadaki etkisini belirtmek gerekir; bu da, şekil ile anlam arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmayı gerektirir. Bu, dil,

sarf, belagat ve diğer bilimlerde bilgi sahibi olmayı gerektirir ve sadece kişisel bir zevk ile yetinilmez.

1.14. en-Nazâ'î (النَزَائِع)

في حديث عمر رضي الله عنه: ((وقال لآل السائب: قد أضَوَيْتُمْ، فانكحوا في النَّزَائِع)).

Ömer radiyallahu anh'ın hadisinde şöyle denir: Sâib ailesine dedi: 'Siz fakirleşmişsiniz, o halde yabancı kadınlarla evlenin. (İbnü'l-Esîr, 5/41) İbn el-Esir, en-nazâ'î kelimesinin anlamı hakkında şöyle der: 'Yani: Kendi aşiretlerinden olmayan yabancı kadınlarla evlenin, başka aşiretlerden kadınlara "nazâ'î" denir.' (İbnü'l-Esîr, 5/41) "El-Ayn kitabında şöyle geçer; 'En-nazâ'î,' atlardan olanlar, kendi topraklarına getirilmeyenlerdir, bir tane nazî'a denir. Aynı şekilde, en-nazâ'î kadınlar da, kendi aşiretlerinden olmayanlarla evlendirilenlerdir, böylece başka yerlerde yaşamak üzere taşınırlar (el-Ferâhîdî, 1/358). 'Taj al-Lugha ve Sahah al-Arabiyya'da şöyle denir: 'En-nazî' (garip) En-nazâ'î atlar, soylardan alınanlardır. Denir ki, bunlar başka bir kavimden alınanlardır. En-nazâ'î kadınlar ise, kendi aşiretlerinden olmayanlarla evlendirilenlerdir.'" (el-Cevherî, 3/1289)"Bu durumda, 'en-Nazâ'î' kelimesi, 'naza'a yanzî'u naz'an' fiilinden türetilmiştir; bu fiil, bir şeyi alıp ondan ayırmak anlamına gelir, tıpkı İbnü'd-Düreyd'in söylediği gibi." (İbnü'Düreyd, 2/817). Bu durumda, bu kadınlar (en-Nazâ'î) sanki kendi aşiretlerinden ayrılmaya zorlanmışlardır, bu da 'نَزْع' kelimesinin anlamını ifade eder, yani zorla alınma gibi bir anlam taşır. Bu anlam, Arapların, özellikle de bedevilerin, aşiretlerine ve ailelerine olan bağlılıkları ışığında açıklanabilir. Ayrıca, 'en-nazâ'î' kelimesi, atlar arasındaki 'en-nazâ'î' kelimesiyle ilişkilendirilebilir, yani soylara doğru yönelmiş veya başka bir kavimden alınan atlar. Bu şekilde, kadınlardaki en-nazâ'î kelimesi, atlardaki en-nazâ'î kelimesine benzetilmiştir çünkü kadınlar da kendi aşiretlerinden alınarak başka bir aşirete götürülmüşlerdir.

Sonuç

Bu araştırma şu sonuçlara ulaşmaktadır:

1. Hadis sözlüklerinde, Arapçanın tarihî sözlüğünü hazırlama alanında önemli katkılar sunulmaktadır. Bu kitapların önceki dil sözlüklerinde bulunmayan anlamları içermesi bunun örneğidir. Bu kelimelerin modern çağdaki değeri, Arapça tarihî sözlüğünün hazırlanmasında kullanılma imkânında yatmaktadır.
2. Arapça kelimeler üzerine merkezî anlam fikrinin uygulanması mümkündür ve bu, Arapçanın türev sözlüğünü oluşturulmasına katkı sağlar. Ancak bu sözlük, bilimsel ve objektif kurallara dayanmalı, konuşma becerisinden uzak olmalıdır.
3. Sözlükte ses unsuru eklemek, anlamların açıklanmasında ve iletilmesinde önemlidir, ancak bu çalışmanın müziksel ve dilbilimsel gibi bilimsel veriler üzerine kurulması gerekir.
4. Dil sözlüklerinde eşanlamlı kelimeler olarak sayılan kelimelere dikkatle bakmak, incelenen çoğu kelimede anlam farklarının bulunduğunu ortaya koymaktadır, bu da tam eşanlamlılığın nadir olduğunu destekleyen yaygın görüşü güçlendirir.
5. Hadis-i şeriflerin dil sözlüklerinde alıntı yapılması, Arapçanın en eski dil sözlüğü olan 'el-ayn' kitabından itibaren gerçekleşmiştir ve sonraki sözlüklerde alıntı oranı artmıştır¹.
6. Araştırma, incelenen kelimelerin çoğunun genellikle duyusal bir kökene dayandığını ve sonradan soyut anlamını aldığını göstermiştir; bu da, duyusal anlamın, soyut anlamdan önce kullanıldığını ortaya koymaktadır.

¹ Yaser Hamdû ed-Dervîş, *el-Ḥadîşü'n-Nebevî fî'l-Mu'cemi'l-'Arabî Ḥattâ Nihâyeti'l-ḳarnî'r-Râbi'î'l-Hicrî*, Yüksek Lisans Tezi, (Halep Üniversitesi, Edebiyat ve Beşerî Bilimler Fakültesi) 1999, 153.

7. Sözlük anlamlarının açıklanmasına gelince, hadislerin garipliklerini açıklayan kitaplardan 'En-Nihâye' kitabının, diğer erken dönem sözlüklerinden daha fazla anlam açıklığa kavuşturduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, 'En-Nihâye' kitabında 'zıt' kelimesinin kullanımının önceki sözlüklere kıyasla daha az olduğunu ve 'meşhur' kelimesinin kelime açıklamalarında nadiren kullanıldığını gözlemliyoruz; bu da bazı önceki sözlüklerde eleştirilen bir noktadır. En önemlisi, İbnü'l-Esîr'in bazı kelimeleri açıklarken dilsel ve sosyal bağlama dayanarak açıklama yapmasıdır.

Kaynakça

- Abbas, H. (1998). *Arap harflerinin özellikleri ve anlamları*. Şam: İttihadü'l-Küttâbi'l-Arab.
- Accâc, A. R. *Ed-Dîvân*, (thk. İ. Hasan). Beyrut: Dârü's-Şurûk.
- Ebû Ali, M. T. (1988). *El-emşâlü'l-'arabiyye ve'l-'asrû'l-câhiliyye. analitik bir inceleme*. Beyrut: Dârü'n-Nefâis.
- Askerî, H. A. (1983). *El-furûk fî'l-luğa*. (thk. İhyâü't-Türâs el-'Arabî Heyeti). Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde.
- Cebel, A. M. H. (2003). *Mu'cemu makâyisi'l-luğa'da kök anlam eleştirel ve analitik bir inceleme*. Şam: Dârü'l-Fikr.
- Cevherî, İ. H. *Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'arabiyye*. (thk. A. A. Attâr). Mısır: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî.
- İbn Cinnî, E. O. *El-Haşâ'îş*. (thk. M. Ali en-Neccâr). Kahire: Mısır Millî Kütüphanesi Yayınları.
- İbn Düreyd, E. M. H. (1987). *Cemheretü'l-luğa*. (thk. R. Munîr el-Ba'lebekkî). Beyrut: Dârü'l-İlmi'l-Melâyîn.
- İbnü'l-Esîr, M. M. (1979). *En-nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. (thk. T. Ahmed ez-Zâvî – M. Muhammed et-Ṭanâhî). Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye.
- Ferâhîdî, H. A. (1409). *El-'ayn*. (thk. M. el-Mahzûmî & İ. es-Sâmerrâî). Kum: Dârü'l-Hicre.
- Kümeýt b. Zeyd el-Esedî. (2000). *Ed-dîvân*. (thk. M. N. Tarîfî). Beyrut: Dâr Sâdır.
- Müslim, E. H. (1955). *El-câmi'u's-şahîh*. (thk. M. F. Abdülbâkî). Mısır: Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye.
- Sa'rân, M. *Dil bilimi arap okuyucusu için bir giriş*. Beyrut: Dârü'n-Nahda el-'Arabiyye.
- Şâyi', M. A. (1993). *Kur'an tefsirinde anlam farklarının etkisi*. Leksikolojik Bir İnceleme. Riyad. Ubeykân Kütüphanesi.
- Ebû Ude, U. H. (1985). *Cahiliye şiiri ile Kur'an dili arasında anlam gelişimi. anlambilimsel bir karşılaştırma*. Ürdün: Menâr Kütüphanesi.
- Yâsûf, A. Z. (2000). Hadislerde garîb kavramı. *Halep Üniversitesi Araştırmalar Dergisi*.
- Zemahşerî, C. M. Ö. (1993). *El-fâ'ik fî garîbi'l-hadîs*. (thk. A. Muhammed el-Becâvî & M. E. İbrâhîm). Beyrut: Dârü'l-Fikr.

Expanded Summary

This study originates from the Arabic linguistic lexicon, focusing in particular on the single word as it constitutes the most fundamental level of semantic units. It aims to shed light on several issues directly related to the functioning of the Arabic linguistic dictionary, most

notably semantic development of words and the differentiation between linguistic and technical meanings—especially given the limited value of traditional lexicons in addressing these areas. The research also explores the core meaning of the linguistic root, the role of sound in conveying meaning, and the issue of synonymy. Regarding core meaning—defined as the consistent realization of a single meaning across all usages derived from a particular root, a concept referred to by Ibn Jinnī as "minor derivation"—this study demonstrates the connection between the determined meaning of a studied word and the core meaning of its root. The aim is to contribute to a derivative-based dictionary of the Arabic language that may support the larger project of a historical lexicon. Concerning the role of sound in meaning, the study analyzes a group of words from the sayings of the Prophet Muhammad (peace be upon him), whose language was intended to convey and influence simultaneously. The study seeks to utilize the phonetic value in shaping meanings, out of the researcher's belief that modern studies in phonology have lost touch with the broader linguistic question. This leads to the idea that a single word can embody aesthetic value independent of syntactic structure. Relying solely on syntax neglects the evocative power of sound in portraying the situation or meaning. Hence, the relationship between the word and the syntactic system is one of integration, not opposition, and both must be considered in linguistic study. This brings us to the stance of 'Abd al-Qāhir al-Jurjānī, who rejected the attribution of beauty to a single word, instead linking it to the syntactic relations and grammatical considerations. However, this study demonstrates that the beauty of a word lies in its precision in conveying meaning and expressing the speaker's mind and soul, such that substituting it with another word would compromise the communicative intent. The discussion on the aesthetic dimension of the word and its suggestive power naturally leads to the issue of synonymy. The study supports the scholarly view that rejects the concept of "absolute synonymy," a view increasingly endorsed in contemporary linguistic studies as a means to avoid ambiguity and clarify concepts. Synonymy is only applicable in cases of general meaning, when the intent is to summarize content and ideas. However, for precise expression and accurate communication, the speaker must consider the subtle differences in word meanings. This is a central concern of the study. The research also highlights the use of Hadith as linguistic evidence in the dictionary, particularly how Prophetic sayings—especially those containing rare or obscure vocabulary—have enriched the Arabic lexicon with a wealth of linguistic material. In an effort to engage with the early Islamic environment—represented by the Prophet Muhammad (peace be upon him), his companions, and their successors—through the lens of language, the study focuses on kinship and social relation terms during a transitional phase in Arab life and the Arabic language. The field of study chosen is *Gharīb al-Ḥadīth* (rare or unusual words in Hadith) due to its rich reflection of social life and because works on *Gharīb al-Ḥadīth* have become foundational elements in the Arabic lexicon. The scope of this study is limited to one such work, *Al-Nihāyah fī Gharīb al-Ḥadīth wa al-Athar* by Ibn al-Athīr, as it is considered a comprehensive reference in its field, encompassing much of what appeared in earlier works on rare Hadith vocabulary. The research focuses on extracting kinship-related vocabulary from the text and conducting a semantic and analytical study of these words to arrive at their precise meanings based on the contexts in which they appear. The methodology adopted is historical, utilizing both descriptive and analytical approaches. Kinship terms will be examined by presenting the words—after documenting Ibn al-Athīr's explanations—and comparing them with two earlier dictionaries: *Kitāb al-'Ayn* by Al-Farāhīdī and *Tāj al-Lughah wa Ṣiḥāḥ al-'Arabiyya* by Al-Jawharī. These two dictionaries represent the development of Arabic lexicography before Ibn al-Athīr's time. The aim is to trace the evolution of Arabic dictionaries and highlight the contributions of later scholars. The study of each term will include clarification of its linguistic root and the exploration of its historical semantic life based on available sources.